

ПРАВО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК ОДНА З ПЕРЕДУМОВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНШИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Статтю присвячено порівнянню національних та зарубіжних підходів до тлумачення права на доступ до правосуддя. Розглянуто практику конституційної юстиції зарубіжних країн щодо досліджуваного питання.

В Україні право на доступ до правосуддя зазвичай тлумачиться саме як можливість використання правових засобів класичного правосуддя. Це контрастує з підходом зарубіжних країн, що включають до змісту вказаного права не лише зазначений елемент, а й можливість отримання ефективної правової допомоги, поширення правової обізнаності, запобігання виникненню конфліктів (спорів), популяризацію досудового врегулювання спору (конфлікту) шляхом фасилітації, медіації чи арбітрування. Саме таке тлумачення є однією з передумов належного регулювання всіх елементів права на доступ до правосуддя в Україні у системному взаємозв'язку.

Можливість реалізації такого широкого підходу запропоновано шляхом тлумачення ст. 3 Конституції України, що визначає мету та спрямованість діяльності держави.

Ключові слова: правосуддя, доступ до правосуддя, альтернативні засоби вирішення спорів, медіація, арбітрування.

Наявність ефективних правових засобів врегулювання спорів (конфліктів) є невідмінною умовою функціонування будь-якого демократичного суспільства. Фундаментальним правом, яке визнали однією з найвищих конституційних цінностей переважна більшість сучасних країн, є право на доступ до правосуддя.

У вітчизняних наукових дослідженнях право на доступ до правосуддя тлумачать здебільшого у вузькому вимірі, тобто як можливість скористатися правовими засобами класичного правосуддя [1]. До тих самих підходів вдається чинне правове регулювання та практика Конституційного Суду України, наприклад, у Рішенні № 1-рп/2008 від 10 січня 2008 р. Таке розуміння, на мою думку, не може належно відповісти на виклики, що постали перед демократичними суспільствами, та контрастує з надбаннями доктринальних та нормативних підходів іноземних держав.

Структуровану позицію щодо права на доступ до правосуддя представила Крістін Паркер (Christine Parker), котра виділяє чотири покоління підходів до розуміння та реформування вказаного права [2]:

– доступ до правосуддя як рівний доступ до правової допомоги (що надають правники) та судів. Це має бути досягнуте через надання відповідних державних субсидій та іншої правової підтримки;

– доступ до правосуддя як усунення дисбалансу в межах системи правосуддя, що виражене

у зміні законів та судових процедур, судової практики з метою забезпечення чіткого порядку реалізації вказаного права. Це включає намагання максимально обмежити негативний вплив судового процесу на потерпілих та вдосконалення порядку судового вирішення спорів шляхом раціоналізації системи судочинства. Важливою є також «демістифікація» законодавства через спрощення мовних конструкцій та поширення загальної правової грамотності;

– доступ до правосуддя як віддання переваги позасудовим засобам вирішення спорів та важливості превенції виникнення та ескалації спорів, охоплюючи широке застосування змагальних та незмагальних альтернатив класичного правосуддя;

– поліпшення доступу до правосуддя шляхом створення відповідного конкурентного середовища, що дало б змогу організувати ресурси для доступу до правосуддя найбільш продуктивно, зокрема через інститути ринку, наприклад, шляхом реформи правничої професії для зменшення вартості правничої допомоги.

Зазначений вище підхід було покладено в основу Стратегії розвитку доступу до правосуддя в цивільному судочинстві Австралії 2009 року [3].

Представниця канадської школи права Меліна Баклі (Melina Buckley), досліджуючи вказане право людини, вважає за потрібне звернутися до конституційного ядра права на доступ до правосуддя шляхом виокремлення його основних

елементів. Дослідниця визнає імпліцитний зв'язок між доступом до правосуддя та верховенством права, оскільки коли доступ гарантований, то суди можуть здійснити своє основне призначення як захисники системи правосуддя та верховенства права. Останнє включає в себе право кожного, незалежно від статків та обставин, безпосередньо використати право на правосуддя. Доступ до особи, яка може надати правову допомогу у складі права на чесний суд, теж дає змогу простежити конституційний аспект права на доступ до правосуддя. Дослідниця зазначає, що реальна та, головне, ефективна участь у провадженні щодо захисту відповідних прав особи є однією з основ доступу до правосуддя. За сучасного розуміння верховенства права рівний доступ до правосуддя не має зводитись до формального аспекту рівності, який пропонував А. Дайсі [4].

Міжнародна організація World Justice Project (WJP), що має на меті поширення принципу верховенства права в усіх державах світу, оприлюднює щорічні рейтинги рівня реалізації вказаного принципу: WJP Rule of Law Index. Із дев'яти критеріїв оцінювання країн три стосуються правосуддя. Відповідно до них [5]:

1) особи можуть безпосередньо, без непропорційних фінансових обмежень звернутися до суду із цивільним позовом, включно з доступом до правової допомоги, без необґрунтованих судових зборів та процедур, не зазнаючи дискримінації, без неналежного впливу публічної влади, без корупції, вчасно та із забезпеченим виконанням судового рішення, з доступом до позасудових засобів врегулювання спорів. За вказаним критерієм Україна перебуває на 78-му місці зі 113 країн, поруч із Белізом, В'єтнамом та Ліваном;

2) у вимірі кримінальної юстиції повинно бути забезпечено: належне розслідування, відсутність корупції, безсторонність судів та наявність інших процесуальних засобів забезпечення правосуддя;

3) недержавне правосуддя здійснюється в розумний строк та є ефективним; воно є незалежним, убезпеченим від неправомірного втручання та захищає фундаментальні права людини.

Верховний Суд Сполучених Штатів Америки, звертаючи увагу на належну правову процедуру як основу американського конституціоналізму, зазначає, що жодна з характеристик організованого і згуртованого суспільства не є більш фундаментальною, ніж створення і забезпечення системи правил, які визначають

відповідні права та обов'язки його членів, що дозволяє їм врегульовувати правовідносини між собою та чітко вирішувати розбіжності у визначеному та передбачуваному порядку. Без такої правової системи соціальне буття не є реальним; з можливістю використати попередньо визначений порядок вирішення конфліктів індивідууми здатні до взаємозалежної дії, котра уможливило їхнє прагнення до відповідних цілей, без незручностей, які їх оточуватимуть у неорганізованому суспільстві [6].

Суддя Ньюбурі (Newbury J. A.) визначив, на його думку, засадничі аспекти доступу до правосуддя як конституційного принципу: обґрунтований та ефективний доступ до судів та можливість отримати правову допомогу від кваліфікованих осіб щодо визначення прав та обов'язків судами або іншими незалежними трибуналами [7]. Такий широкий підхід судді апеляційного суду не підтримали судді Верховного Суду Канади [8], що є предметом подальших дискусій.

Конституційний Трибунал Республіки Польща доступ до правосуддя розглядає як складову принципу рівності перед законом, що, окрім інших складових, визнає право осіб на рівний доступ до судів та право на справедливий суд [9].

Верховний Суд Індії визнає право на доступ до правосуддя складовою права на життя, що визначено у ст. 21 Конституції Індії, а також елементом конституційного права на рівність перед законом та рівного захисту прав. Відсутність відповідного механізму або його неадекватність, безумовно, унеможливають доступ до реалізації прав або їх відновлення чи захисту і тим самим нівелюють такі гарантії, як рівність перед законом та рівний захист прав. Також суд виділив основні складові права на доступ до правосуддя [10]:

– держава повинна забезпечити ефективний механізм правосуддя. Визнається фундаментальною вимога доступу до правосуддя, що полягає у створенні відповідного судового органу (суду, трибуналу, комісії), де громадяни можуть подавати свої скарги на відповідний розгляд щодо їхніх порушених прав іншими громадянами або державою чи її представниками. Також суд наголошує на ознаках, які дають змогу назвати судочинство правосуддям: справедливість, чесність та об'єктивність;

– зазначений механізм має бути територіально доступний;

– правосуддя має здійснюватися щонайшвидше. Доступ до правосуддя буде ілюзією, якщо не буде виконано цю умову. Водночас, якщо надмірна обтяжливність та тривалість судового процесу негативно впливатиме на вибір

стосовно його ініціювання, то вказане нівелюватиме не лише зміст права на доступ до правосуддя, а й правосуддя загалом;

– судовий процес має бути фінансово доступним для сторін. Доступ до правосуддя буде ілюзією, якщо механізм правосуддя буде настільки фінансово обтяжливим, що змусить особу утриматись від звернення до суду.

Незважаючи на те, що вказані справи вирішували питання доступу до класичного правосуддя, у них підтверджено конституційний характер права на доступ до правосуддя. Це пояснюється тим, що відсутність належного забезпечення вказаного права має наслідком втрату цивілізованого засобу захисту як окремої особи, так і системи конституційних правил, що в цілому підриває можливість існування організованого суспільства та відповідної правової системи. Така позиція не свідчить про необхідність нормативного закріплення зазначеного права.

Вказані вище підходи, якщо розглядати право на доступ до правосуддя поверхово, визначають його як можливість скористатися захистом класичного та неофіційного правосуддя, що містить обов'язкові елементи виконання остаточного рішення й можливість отримати відповідну консультацію правника.

Про необхідність переосмислення сприйняття та реалізації вказаного конституційного принципу свідчать не лише численні порушення прав людини, а й нестабільність цивільного обороту в порівнянні з іншими державами, де такий підхід реалізовано. Наприклад, Скандинавські країни, Австралія, котрі тримають першість у рейтингу забезпеченості принципу верховенства права, реалізують свою державну політику у сфері вирішення, а головне – превенції спорів між особами, на основі установчого принципу доступу до правосуддя, що включає можливість використання позасудових засобів вирішення спорів і стимулювання до самостійного врегулювання конфліктів осіб між собою.

Обмежене класичним (державним) правосуддям тлумачення принципу «доступу до

правосуддя», на мою думку, призводить до деформації державної політики, коли держава замість забезпечення справедливості належними способами розвантажує судову гілку влади монополізацією судового представництва та необґрунтованим підняттям судового збору. Такий підхід не поліпшує рівня захисту прав осіб, розв'язуючи не проблему, а наслідок. Держава фактично монополізувала порядок вирішення спорів і встановила щодо відповідного засобу захисту непропорційні обмеження, наявність яких за таких умов, з огляду на позицію Верховного Суду США, не є допустимою.

Отже, враховуючи доктринальні розробки іноземних держав і виклики часу, право на доступ до правосуддя варто тлумачити у значно ширшому розумінні, ніж у національній нормативній та доктринальній сферах. Чинний підхід відповідає лише першому поколінню права на доступ до правосуддя з чотирьох поколінь розуміння та реформування цього явища. Ігнорування швидких та дешевих альтернативних засобів вирішення спорів (арбітражу, медіації, переговорів, фасилітації) у порівнянні з процесуально обтяжливим та дорогим класичним правосуддям погіршує захищеність прав людини та забезпеченість правопорядку в державі.

Доступ до правосуддя має бути забезпечений шляхом поширення правової грамотності і особистісної культури для запобігання виникненню конфліктних ситуацій та стимулювання осіб до самостійного врегулювання спорів. Варто прагнути, щоб класичне правосуддя використовувалось лише у разі неможливості використання альтернатив у зв'язку з природою спору або через вичерпання попередніх засобів.

Незважаючи на те, що в українському законодавстві право на доступ до правосуддя тлумачиться у вузькому розумінні, лише як доступ до класичного правосуддя, гарантії цього права, визнані Конституцією України, дозволяють поширювати їх на позасудові засоби вирішення спорів, з огляду на зміст ст. 3, що визначає мету та спрямованість діяльності держави.

Список використаної літератури

1. Ясинок М. М. Доступ до правосуддя як важлива гарантія демократичного суспільства / М. М. Ясинок // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 79–85.
2. Parker C. Just Lawyers: regulation and access to justice / C. Parker. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 278 p.
3. A Strategic Framework for Access to Justice in the Federal Civil Justice System [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.ag.gov.au/LegalSystem/Documents/A%20Strategic%20Framework%20for%20Access%20to%20Justice%20in%20the%20Federal%20Civil%20Justice%20System.pdf>. – Title from the screen.
4. Buckley M. Searching for the Constitutional Core of Access to Justice [Electronic resource] / M. Buckley // The Supreme Court Law Review: Osgoode's Annual Constitutional Cases Conference. – 2008. – Vol. 42. – Mode of access: <http://digitalcommons.osgoode.yorku.ca/sclr/vol42/iss1/20>. – Title from the screen.
5. The WJP Rule of Law Index 2016 [Electronic resource]. – Mode of access: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/RoLI_Final-Digital_0.pdf. – Title from the screen.

6. *Boddie v. Connecticut*, 401 U.S. 371 (1971) [Electronic resource]. – Mode of access: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/401/371/case.html>. – Title from the screen.
7. *British Columbia (Attorney General) v. Christie*. 2007 1 S.C.R. 873, 2007 SCC 21 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2359/index.do>. – Title from the screen.
8. *B.C.G.E.U. v. British Columbia (Attorney General)*, 1988. 2 S.C.R. 214 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/366/index.do>. – Title from the screen.
9. Wyrdek Trybunału Konstytucyjnego z dnia 6 września 2001 r. sygn. akt P. 3/2001. Dz.U. 2001 nr 101 poz. 1113 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20011011113>. – Title from the screen.
10. Access to Justice is a fundamental right guaranteed under Article 14 & 21 of Constitution: SC Constitution Bench [Read Judgment] [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.livelaw.in/access-justice-fundamental-right-guaranteed-article-14-21-constitution-sc-constitution-bench>. – Title from the screen.

Vladyslav Buryi

THE RIGHT OF ACCESS TO JUSTICE AS A PREREQUISITE FOR HUMAN RIGHTS ENFORCEMENT

The article analyzes the ways of interpretation and enforcement of the right of access to justice. Through comparison of national and foreign studies, the author is trying to prove the demand for a wide interpretation of the right of access to justice.

By providing certain national studies, the decision of the Constitutional Court of Ukraine, and in-force legal policy, the author shows that only the first “wave” of the right to access to justice is implemented in Ukraine. Due to a narrow definition of the right of access to justice, the legal policy cannot guarantee a proper level of the rule of law. This fact is supported by the annual legal ranking of the countries by the World Justice Project Rule of Law Index. The countries in the top of the rule of law rating accept a wide definition of the right of access to justice, with all four “waves” [of this right] implemented. The article describes the elements of each “wave” that are also presented by the legal framework of reforming justice in Australia, the decisions of the Supreme Court of India, the Courts of Canada, and the Supreme Court of the United States of America. Those components include: a real possibility to use legal remedies of the formal justice, access to qualified legal assistance, promotion of pre-trial dispute resolution by facilitation, mediation or arbitration, and preventing disputes arising overall.

The possibility of implementing the idea mentioned hereinabove is proposed by interpreting the 3rd article of the Constitution of Ukraine that underlines that human rights, freedoms, and guarantees shall determine the essence and course of activities of the State, and highlights that ensuring human rights and freedoms shall be the main duty of the State.

Keywords: access to justice, ADR, alternative dispute resolution, mediation, facilitation, arbitration.

Матеріал надійшов 10.04.2018